

НОВИ БЪЛГАРИСТИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ВЪВ ФРГ

Езиковедската и литературната българистика във ФРГ продължават да бъдат водещи направления в този клон на западногерманската славистика. От няколко години насам нараства също професионалното отношение към фолклора и такива междинни области като тривиалната или масовата народна литература. Доказателство за това са появяващите се публикации, провежданите конференции и предприеманите други инициативи от такова естество. Срединища на тези българистични дисциплини са славянските семинари при университетите в Саарбрюкен, Гьотинген, Мюнхен, Кьолн, Марбург, Хайделберг, Бон. Вече години наред в тях съществуват редовни и друг вид лектори по български език и литература. Независимо от различията в статута и възможностите им, те развиват плодотворна дейност и подпомагат онези студенти, които проявяват интереси към езика, литературата и културата ни. Особени заслуги в това отношение имат онези немски лектори, езиковеди, историци и фолклористи, които в своите славистични и балканистични проучвания обхващат и проблеми на българската литература. Техните приноси са, общо взето, познати у нас от публикуваните в научните списания информации, отзиви и рецензии. Познаваме ги също от различните международни и двустранни славистични, балканистични и българистични форуми, на които те изнасят доклади по определени въпроси на българската култура.

През последните няколко години във ФРГ се появиха нови публикации, които умножават приносите на българистиката. Те представляват не-

съмнен интерес в няколко посоки. От една страна, свидетелствуват за континуитет в развитието на самата специалност и потвърждават нейната научна виталност, а от друга, показват разширяване на тематиката. Сега немските учени обхващат въпроси на българската литература от всички периоди на нейната история, включително и характерни за нея съвременни явления и постижения. Особен напредък показват изследванията на славистични проблеми из областта на немско-българските литературни и културни взаимоотношения до Втората световна война. И тук се забелязва тенденцията към обхватни решения, които увеличават предпоставките за една научна история на тези взаимоотношения. Показателна е също появата на нови имена, чито проучвания въвеждат известно обновяване на изследователските подходи към творчеството на отделни писатели и типични за нашия литературен развой явления. Нараства броят на семинарите по избрани теми на езика и литературата, радостно явление са дългогодишната активност на българистичното направление в Славянския семинар при Гьотингенския университет и научните българистични изследвания на проф. д-р Райнхард Лауер.

С цел да запозная литературната общественост в нашата страна с посочените и подобни на тях отличителни особености на литературната българистика във ФРГ, тук ще представя някои от нейните нови приноси. Понеже в повечето случаи те са поместени в сборници и специализирани издания на отделни университети, сметнах за уместно да следвам хронологическата им поява.

1. FESTSCHRIFT FÜR WOLFGANG GESEMANN. BAND I. BEITRÄGE ZUR BULGARISTIK. HIERONYMUS, 1986.

Поводът за отпечатването на това тритомно издание е разяснен в кратките по обем уводни думи на Герт Хумел: 60-годишнината на проф. д-р Волфганг Геземан, неговите научни постижения в областта на славистиката и българистиката, неговата искрена симпатия към България и уважението му към българската култура, неговата дългогодишна преподавателска дейност в Саарландския университет в град Саарбрюкен и не на последно място — неговите заслуги за установяване на плодотворно сътрудничество между този университет и СУ „Климент Охридски“. Герт Хумел изтъква: всяка среща на Волфганг Геземан с България „представлява не просто възможност за кабинетна работа, а част от неговия живот. Известно е, че

винаги и пълноценно го влече към България възможността да изнася доклади или да участвува в конгреси, но също многобройните му познати и приятели, както и самата страна. . . Волфганг Геземан е също човекът, който поде инициатива за установяване на партньорство между СУ „Климент Охридски“ и Саарландския университет в град Саарбрюкен, което от едно малко начало прерасна в необхватно дело.“

Тази съдържателна характеристика пояснява положителното отношение към личността и научното творчество на Волфганг Геземан, удостоен през 1986 г. с Международния орден „Кирил и Методий“ I степен. Слависти от различни страни посетиха на неговата творческа годишнина свои проучва-

ния, които образуват съдържанието на тритомното издание „Юбилейен сборник за Волфганг Геземан“. Първият том обхваща 25 българистични приноси на автори от ФРГ, ГДР, Западен Берлин, Франция и НРБ.

Дагмар Буркхарт — една изследователка с нарастващо присъствие в българистиката на ФРГ, — предлага тук своя анализ на песната „Д-р Фаустина“ от Блага Димитрова. В отличие от други свои публикации, в случая Д. Буркхарт остава повече на сюжетната трактовка на песната. Тя набляга върху темата за „женския Фауст“ и позицията на жената в обществения и частния живот (с. 35), проследява развитието на сюжета и характеризира участващите в него герои с оглед на „мястото на действието и сценичното време“, определя песната като „политическа“ и в тази връзка отделя особено внимание на третото действие (с. 39), изтъква индивидуализиращата роля на художественния език и структурата на драматургичната творба. „Драмата има една рамка — пише тя в заключение, — започва някак си така, както и завършва“ (с. 40). Гунар Хиле, възпитаник на Славянския семинар в Гьотинген и познат у нас засега повече със своята дипломатическа дейност, се представя тук за първи път с професионалните си интереси. В малка по обем статия авторът проследява историята на Българския камерен театър, успешното му участие и в съвременния театрален живот у нас, дава висока оценка на следваните от него идейно-естетически критерии, изрази в репертоара и сценичното оформление на отделните пиеси. Известна с проучванията си върху важни битово-етнографски и народопознователни аспекти на българската култура, Габриела Шуберт разглежда Вазовия роман „Под игото“ като „извор на българското странознание“. След като изяснява някои

приципни въпроси на взаимовръзката между литературната наука и странознанието, авторката разкрива с професионално умение много от онези описания и сцени в бележитата творба на Вазов, които наред с всичко друго запазват значението си и с това, че характеризират историята и душевността на българите, тяхната родина в определено историческо време. Без да изчерпва темата (с. 230), Г. Шуберт засяга и някои народопсихологически аспекти, които също определя приносното значение на нейната публикация.

Непосредствено отношение към историята на българската литература и славистика имат статиите на Хилмар Валтер „За някои особености на Вапцаровия стил и тяхната интерпретация в превода на немски език“ и Вилхелм Цайл „Немски приноси за изследването и пропагандирането на българския език и българската литература“. И двете проучвания характеризират постиженията на българистиката в ГДР, поради което ще бъдат представени по друг повод. Но тъй като са поместени в разглеждания сборник, отбелязвам ги в случая само като пример за пълнота и сътрудничество между учени от двете германски републики.

Том първи от „Юбилейен сборник за Волфганг Геземан“ съдържа също езиковедски приноси на немски българисти и изследвания на учени от нашата страна — И. Дуйчев, Т. Боров, К. Кувев, Ив. Дуриданов, Н. Андреева-Попова, Е. Дограмаджиева, Г. Марков, Хр. Първев, Р. Павлова, Е. Стайчева, Б. Велчева, Р. Златанова, А. Минчева, И. Конев. Със своята комплексна тематика, каквито са по начало колективните издания, сборникът е една от поредните положителни изяви на българистиката във ФРГ, свързан с личността на един от най-значителните ѝ представители в най-ново време.

2. EINUNDZWANZIG BEITRÄGE ZUM II. INTERNATIONALEN BULGARISTIK — KONGRES IN SOFIA 1986. HIERONYMUS VERLAG NEURIED, 1986.

Вече е установена традиция нашите колеги-българисти във ФРГ да уважават международните българистични конгреси със сборник от свои българистични изследвания. В този втори пореден том са поместени един разказ от книжовното наследство на Герхард Геземан с български мотиви, спомен на Буркхарт Калиш за немското училище във Варна (1926—1929 г.) и 19 проучвания предимно из областта на литературата, езикознанието, фолклора и историята. Литературните студии имат разностранна тематика: Вилфрид Бауман разглежда важни и малко разяснявани особености на Теофилактово то житие за Климент, Дагмар Буркхарт предлага много специфичен анализ на „Пенелопа на XX век“ от Е. Багряна, Волфганг Геземан разработва темата „Амплифудите на българската съвременна проза“, Герхард Геземан разяснява „антигеземанските структури като средство в поетическия образ в поезията на Д. Дебелянов“, Бригите Валис споделя свои виждания относно „българската женска лирика“, а Хорст Рьоллинг насочва вниманието към непознати архивни документи за състрадателното отношение на немски евангелисти към съдбата на арменците, изразено чрез техен представител в Русе в края на ми-

налия и началото на нашия век, когато „Арменци“ на Яворов означава най-голямото поетическо сродяване в душевността на два народа и две литератури. Тематично близко до тях са „Приказките между устната традиция и тривиалната литература“ от Клаус и Юлияна Рот, „Българистичен принос на Август Шльоцер“ от Хелмут В. Шалер, „Цветовете и тяхната символика при българите“ от Габриела Шуберт и „Българските народни книги и тяхното изследване“ от Момика Скворонски. Групата от езиковедски студии образуват проучвания на Херберт Йелите, Макс Манголд, Балдур Паншер, Светлана и Герхард Ресел, Клаус Щайнке и Клаус Трост. В сборника са включени и три статии от Волф Ошилс, Теодор Цочев и Шефан Трьобст. Първите две засягат въпроси на индустриализирането и железопътното строителство в България, а последната е озаглавена „Втрешната македонска революционна организация и външната политика на Ваймарската република 1919—1933 г.“

Интересува ни литературният дял на сборника. Който познава досегашните публикации на споменатите автори, ще забележи, че разработените въпроси са нови за тях самите, за тематичните

основи на западногерманската българистика, а в немалка степен — и за нашата литературна наука. Макар и неравностойни като изследователски подход и резултати, те свързват приносното значение на тази българистика с търсенията на съвременното литературознание. Няколко доказателства. Д. Букхарт представя тук един професионално добре защитен от негово гледище анализ на Багряниното стихотворение „Пенелопа на XX век“. След като отбелязва в критичен план три общи и традиционни характеристики за Багряна в литературната наука („голяма българска поестеса“, развива „женската тема в българската лирика“, създава „ясна лирика на голямото чувство...“), тя привежда оригиналният текст на стихотворението и превежда своя „структурен анализ“ последователно на четири равнища: семантично, лексемно-семантично, синтактично и метрико-ритмическо. Дори статията да е предизвикала у специалистите известно несъгласие, което е напълно възможно и естествено, подходът, компетентността и предложените решения запазват значението си. Те провокират критическото мислене, като го насочват към проверка и задълбочаване на досегашните оценки за стихотворението.

Съвременната българска литература (по-точно прозата) привлича в случая и В. Геземан. Според него погрешно е впечатлението, че само един стил, т. е. социалистическият реализъм, характеризирал всички явления, произведения и тенденции в нашето литературно съвремие. Основание да мисли така му дават краткият роман на И. Мартинов „Чудесна сплав“ и разказът на Д. Коруджиев „Цветовете на душата“ от сборника му „Невидимият свят“. За него те са случайно взети примери за „нарративни текстове“, които излъчват „дълбоко впечатляващи“ особености (tiefgreifende) на различни повествователни равнища (с. 54). В такава връзка В. Геземан разглежда стила, морално-етичните, социалните и психологическите обобщения в произведенията на двамата писатели, мотивирайки и своите начални изводи за стилового разнообразие в съвременната българска проза. „Амплитудата на техния стил — заключава В. Геземан — е голяма, но не трябва да приемаме съответните творби „като репрезентативни“. В тази амплитуда се откроява един диференциал, който свидетелства за диахронния, динамично-еволюционния процес, на който е подчинена българската съвременна литература“ (64).

Статията на Г. Геземан представлява интерес за всички, които изследват творчеството на Д. Дебелянов. Нейният автор открива антитезисни структури в много негови стихотворения от различни години на създаването им, в което също вижда основание да ги обясни като основен дуалистичен похват за изграждане на художествения образ. „Това е дуализъм от мечта и действителност, спомен и съвременност, добро и лошо, илюзия и крушение, надежда за живот и смъртна скованост“... В демонстрирането на своето лирическо аз като homo duplex Дебелянов не е нито романтик и символист, нито пък реалист или всичко едновременно.“ Безспорни са обаче движения и приближавания в посока на „романтичния контраст, вследствие на което в поезията му се набелязват сходства с мотива за природата у П. П. Славейков, в областта на лексиката с Траянов, Яворов и други,

в отделни картини или метафори. Но те по мнението на Г. Геземан не са „интегрална съставна част на неговата лирика“ (69). Всички примери немският автор обяснява двойствено: от една страна, като доказателство за реалността на самите антитезисни структури, а от друга, за тяхното вътрешно разнообразие и отражението им върху идейно-естетическото богатство на осмислените от Дебелянов мотиви, идеи и образи. При това той се позовава по правило на Л. Стоянов, Ст. Каролев, Г. Марков, Св. Цонев или Вл. Свинтила, което само по себе си илюстрира нещо съществуващо в неговия изследователски подход: изнесените в статията сходства и различия да се проверят и възприемат в естествения им допир със съответни обобщения в българската наука.

Свойствена за учения и научното изследване вобщие, същата особеност отличава днес западногерманската литературна българистика в нейната цялост. Клаус и Юлиана Рот също се позовават на предхождащи ги публикации по въпроса, което подсилва увереността в собствения им принос. А той се състои предимно в следното: вземайки повод от непретенциозната книжка на Илия П. Бански „Честност на жената и майчино предателство“ (София, 1885), двамата автори разясняват тясната взаимовръзка между приказката, устната разказна традиция и тривиалната литература; потвърждават реалността на тази зависимост с примери от фолклора и литературата на българите; установяват първоизточника на побългарената от П. П. Славейков повест „Хубавинка Янка“. Този момент е най-близко до предмета на литературната история, поради което трябва да придобие нужната известност сред специалистите у нас. Както посочват всички библиографски трудове и обобщаващи публикации за преводната литература през Възраждането, Милан Д. Рашич издава през 1850 г. в свой превод повестта „Хубава Драгана“ като „хусарски полковник“, а П. П. Славейков през 1869 г. — „Хубавинка Янка“. Тръгвайки от правилното предположение на Стефан Минчев за вероятно немския източник на преведената от него творба и въз основа на свои допълнителни проучвания, те установяват като такъв източник широко популярната в немски говорещите страни малка книжка от 1807 г. „Die schöne Karoline als Husaren — Oberst oder die edeldenkende Kaufmans-Frau. Eine wahrhafte Geschichte aus dem neuesten Zeitalter“, претърпяла до 1877 г. „най-малко седем издания“ (с. 291). При това се уточнява, че М. Рашич превел произведението, като заменил само името на героинята Каролина с Драгана, докато Славейков „българизира и историзира превода, връща действието във второто българско царство, замества всички немски собствени и местни имена с български съответствия“ (с. 291—292). В такава връзка и в рамките на такъв материал се изясняват също някои общи въпроси — устната и литературната традиция, отдалечеността на Рашич и Славейков в случая от устната традиция началото на българския популярен роман, което авторите поставят непосредствено след 1878 г. (с. 289). Не бих се съгласил напълно с приведеното твърдение. Мисля, че „Злочеста Кръстинка“ на Илия Бълсков, замисленият тогава роман

„Пиян баща“ и подобни на тях творби заслужават повече внимание и с оглед на поставения в тази интересна статия въпрос. Защото не са просто „образци на сантиментализма“, още повече на „консервативния сантиментализъм“, както сам съм писал, а и произведения с несъмнени черти на тривиална проза.

Интересите на Клаус Рот към тази проблематика познаваме от много негови публикации. Не помалко важно е да се изтъкне, че в ръководения от него институт той събра огромно количество от съответните произведения на българската и други югоизточноевропейски литератури, които разработват и негови млади възпитаници. Една от тях е Моника Сковронски, авторка на поместената в този сборник много съдържателна студия „Българските народни книги и тяхното изследване“. Внимание заслужават главно два момента и първият от тях засяга дефиницията на понятието „народни книги“. Оформена е в строга зависимост от белезите, по които можем да ги разпознаваме и разграничаваме от другите жанрове на популярната литература, а именно: такива книги са „само традиционните четивни и разказни произведения“. . . ; издадени в определени форми на „евтиния печат“; към тях не спадат „светската и религиозна специална литература, сборници от песни и стихове, модерните тривиални романи“ и пр. Към тях се отнасят произведенията, чиито „литературни източници са традиционните разказни жанрове на високата литература и устното предаване, т. е. епосът, романите в стихове и проза, легенди, апокрифи, Heiligenviten, басни, приказки, schwänke и анекдоти“ (с. 349). Онова, което ги прави народни книги — подчертава авторката, — е „тяхната история на разпространението и въздействието им във формата на евтина книжка, а също и свързаните с това начини на функционирането и възприемането им“ (350). Вторият важен момент обхваща точните наблюдения на авторката относно българските народни книги. За времето от 1817 до 1944 г. те са общо 398 и са разпределени в 15 групи — според мате-

рият им. Две умело съставени таблици (с. 356, 358) отразяват броя на различните видове издания по години и тиража им — сведения, които позволяват да се проследи тяхното разпространение и въздействие.

В книгата си „Българистиката в Германия“ Х. Шалер проследява развитието на този славистичен клон и дава оценка на етапни българистични трудове, включително и на Аугуст Шлайхер. На същата немски славист той посвещава специална статия, в която излага системно неговите българистични приноси. Подобно на Стефан Младенов и Макс Фасмер в миналото, а също на Вилхелм Цайл в наши дни, които разглеждат основополагащия принос на Шлайхер в немската българистика, Х. Шалер наблюдава на този принос и съсредоточава вниманието върху някои много съществени подробности. Изходната идея на автора е позната и ясна: специализираните изследвания погрешно утвърждават Аугуст Лескин като първия немски славист, въвел понятието *старобългарски език*; тази заслуга принадлежи на А. Шлайхер, който преди Лескин, още в 1852 г., разяснява църковнославянския език като „език на старите българи“; същевременно той застъпва становището, че кирилицата предхожда по време глаголицата и така застава в началото на един поддържан през следващите етапи научен спор по този принципен въпрос. Неговият труд „Formenlehre der Kirchenslawischen Sprache“ (1852) — подчертава авторът на с. 304 — трябва да бъде оценен като изходна точка на лингвистично ориентираната българистика в Германия“.

Макар че професионалната оценка на историческите, езиковедските и останалите статии в сборника е извън задачата на този преглед, основателно е да се подчертае, че те са също част от високата научна стойност на изданието. То е сред най-добрите колективни публикации във ФРГ и е мярка за завишения ръст на историко-филологическата българистика в тази страна. Чрез него Вторият конгрес по българистика е удостоен с 21 приносни изследвания, засягащи важни въпроси на българската литература и култура.

3. GABRIELLA SCHUBERT. KLEIDUNG ALS ZEICHEN WÄHREND UND NACH DER OSMANENHERRSCHAFT AUF DEM BALKAN. — ZEITSCHRIFT FÜR BALKANOLOGIE B. XXII/1 (1986), s. 126—138.

Една балканистична по съдържание статия с определено българистично значение. На този проблем авторката е посветила повече проучвания, за отделни свои резултати тя е докладвала на различни научни конференции в София, Гьотинген, Виена и другале. „Облеклото е социално явление — пише Г. Шуберт. — То сигнализира социалното положение на носещия го, неговата позиция и роля в дадена обществена среда. Наред с това облеклото е също индикатор на общите икономически, политически и културни дадености на времето, в което се носи“ (с. 126). По думите на авторката то е още „един вид езиков знак“ (Zeichensprache) или още „тих език“ (stille Sprache), който въздейства чрез използваните видими, недействителни символи“ (с. 127). Прибавя се и обстоятелството, че облеклото пренася информация за исторически времена, местни условия и зависимости, отличава

се с вътрешни разграничения в даден обществен слой и пояснява „вътрешния мобилитет“ в една социална група и настъпващите в нея калосови изменения.

Формулирала точно и ясно тези трайни особености на облеклото и неговото предназначение, Г. Шуберт обхваща две основни според нея посоки на цялостното му изследване: историко-културните рамки на един или повече видове облекла, тяхното функционално-структуралистично въздействие въобще и главно през епохата на османското робство на Балканите, предизвикало съдбоносни смущения и преобразувания във всички области от живота на балканските народи — християнски и нехристиянски, включително и в облеклото им. „Изходна точка и образец в това отношение — изтъква тя — е било самото османско турско общество.“ В него облеклото е било „развито осо-

бено силно като показател за социалното положение на притежателя му, което не се забелязва в никоя друга част на света" (с. 129). С оглед на това от XV век насам тук се наложили като символи на социалния статут на отделните хора цветът на облеклото, формата и големината на тиорбана, определяли се правителствени разпореждания.

Тази обща зависимост от турското облекло не е обаче еднозначна нито по форма, нито по степените на прилагането ѝ сред отделните народи и съсловия. Напротив, наслагат се множество нюанси, едни от които имат своя първоисточник в съзнанието на християнските народи за спецификата, в бита, традициите и душевността им, а отчасти и в издаването от официалните власти дискриминиращи разпореждания спрямо християните. Така например на евреите и християните било забранено през 1580 г. да носят тиорбан — на първите се разрешавало червена шапка, а на другите — черна шапка. На християните било забранено също да носят червено и зелено на цял облекло и тази наредба останала в сила след 1837 г., като за нарушителите се предвиждало и смъртно наказание (с. 132).

Налаганата дискриминация извиква известни форми на противодействие и в тази област, като подсилва остроумието, чувството за красота и родолюбие на християните. Към разрешените им цветове българките прибавяли различни украсе-

ния, детайли и мотиви и така поддържали чрез облеклото си своето личностно самочувствие. Характерни в това отношение са пътните бележки на Огнер Бусбек. През 1553 г. той се задържал между Ниш и София и там бил приятно впечатлен именно от облеклото на българките: макар и направено от прост плат, то било западноевропейско по изрядност и форма (с. 133). Феликс Каниц и други чуждестранни пътешественици из българските земи също отразяват в оценките си умението на българката да пази чрез облеклото традицията, да поддържа своето народностно и личностно отношение и достойнство.

Г. Шуберт изтъква, че проблемът за облеклото въобще и специално през стелегята на османското робство на Балканите е поставян в много и различни по характера си публикации. Но той е слабо проучен, което показва и приведената в статията библиография. У нас той е изследван също частично, позната е книгата на В. Наследникова „История на българския костюм“ (С., 1969). Но както личи и от статията на Г. Шуберт, ще трябва едни от разработките и изводите относно облеклото на българките през XV—XIX в. да свържем в бъдеще концептуално с обобщенията за измененията в икономическия, социално-политическия и духовния живот на народа ни с оглед на цялостната характеристика на епохата.

4. KLAUS ROTH. WIE "EUROPÄISCH" IST SÜDOSTEUROPA? ZUM PROBLEM DES KULTURELLEN WANDELS AUF DER BALKANINSEL.

Статията на проф. д-р Клаус Рот от Мюнхен разглежда някои страни на отново актуализирания през последните години проблем за европеизирането на балканските народи и култури. Макар че държи на самия термин *европеизиране* и не оспорва неговата методологическа целесъобразност, авторът обръща вниманието върху специфични черти в културния обмен на Балканите със Средна и Западна Европа, набляга върху създадените на Балканите ценности и по такъв начин насочва вниманието към духовния капацитет на балканските народи, заставя в продължение на няколко века да живеят съобразно с условията в Османската империя и да понасят нейния повсеместен диктат до отхвърлянето му през различни етапи на XIX и началото на XX в.

И наистина, колко „европейска“ е Югоизточна Европа? До края на XIV в. Балканите са източник и разпространител на византийската култура, впоследствие изгубват независимостта и свободата си, а отблизо два непълни века за едни и по-малко за други те вървят безпрепятствено по магистралните пътища на европейската цивилизация. Към отговора на този обменен въпрос К. Рот тръгва от нещо, което сме чували или сами казваме. Пред път за Мюнхен, Виена или Париж на въпроса „Къде отивате“, често сме отговаряли (и отговаряме) така: „Тръгвам за Европа“. А завършилите там инженери, medici, филолози и философи наричаме „европейски възпитаници“.

Цитираните изказвания и наименования не са непознати. Но никой до Клаус Рот не е насочвал научната мисъл така определено към връзката им

с проблема за европеизирането. Въпросните изказвания може да са израз и на известно съзнание за духовна откъснатост от континента на Ренесанса и Просвещението или за изостаналост от икономическото и културното развитие в напредналите европейски страни, към което насочва вероятно самото им цитиране. Възможно е да е така. Обусловени исторически и народностно, тези понятия не са еднозначни — нито при появата им, нито през следващите етапи, а в съвременната им употреба несъмнено се влага и доза ирония. Към какво и спрямо кого? Разбира се, двупосочно: и спрямо употребяващите ги с оглед на отправяното им по много поводи обвинение за изостаналост, и спрямо онова десетилетия наред пренасяно тук убеждение на Средна и Западна Европа: въпреки всичко Балканите са Ориент, „периферна зона“ на Европа, „Rand-kultura“ и пр. Така че тръгвам за Европа, да видим прав ли сте. . . През 1970—1972 г. имах за съсед в Москва един много симпатичен биолог от Северен Виетнам. Той получи покана за участие в научна конференция в Италия и вечерта преди замиването си ми каза с особено чувство: „Тръгвам за Европа, ще видя Европа, представяй ли си.“ В неговите думи нямаше допустимата ирония на човек от Балканите, и това има отношение към разглеждания въпрос. Така или иначе, заслужава си цитираните от К. Рот отговори и характеристики да бъдат разглеждани по-обстойно: кога се появяват и какви точно обстоятелства ги налагат, унаследяват ли те онези преизпълнени от уважение призиви на просвещенците в този район (Софро-

ний: „Я вижте свободните и просветените народи“, или пък са тяхно отрицание?

Проблема за европеизацията Клаус Рот е засягал (повече косвено) и в други свои публикации. Интересното при него е, че той гради обобщенията си предимно върху фолклора и материалната култура на част от народите в Югоизточна Европа, а също и върху онези междинни четива между фолклора и високата художествена литература, които биват означавани различно в науката. Но едва в тази статия авторът излага и мотивира своето становище обстойно, което оправдава намерението ми да представя характерното във вижданията му. Клаус Рот се основава на три общи за самия проблем опорни точки. Първо, употребата на понятието *Европа*, връзката му с понятието *европеизиране* и тяхната популярност сред народите в Югоизточна Европа. Във всичко това той вижда символи за възприемането на една определена Европа в тези страни (с. 1), а не на Европа изобщо и въобще. Следвайки тезата на Йозеф Матл, добавя, че понятието европеизиране се допълва и дообяснява от синонимните му наименования „модернизирание“, „позападвяване“ или „вестернизация“, а също от термините „деориентализация“, „девантизация“ и „дебалканизация“. Второ, привържениците на теорията за европеизирането разглеждат Средна и Западна Европа като *даваща*, но забравят да изтъкнат, че „в продължение на едно цяло столетие“ Византия е излъчвала култура с широко разпространение и въздействие в европейския свят (с. 3).

Това уместно уточнение улучва диалектичката взаимозависимост на посоките в движението на идеите и културните ценности. Но големият въпрос за правомерността или неправомерността на дълго извършваното деление на културите на *даващи* и *вземачи* остава нерешен. А тъкмо от това състояние на нещата (даване — вземане) традиционната концепция за европеизирането получи един от началните импулси. Като добавя, че последствие културният обмен между Изтока и Запада се е осъ-

ществявал в противоположна посока, авторът поддържа мнението на Л. Ставринос: „Отговорност за изоставането на Югоизтока има старата омраза на Източната църква срещу западния свят и проитчашото от нея отхвърляне на всички западни обновления“ (с. 2).

Трето, културният обмен между Изтока и Запада през XIX—XX в. в светлината на европеизирането с неговите начални и постепенно изменящи се темпове, форми и възможности, с неговите различия от общуването в социално-икономическата и политическата област. Това е същностната част в публикацията на немския учен. Съдържа конкретни наблюдения, съпоставки и анализи на съответни преобразувания в самия обмен. За К. Рот тогава Балканите са „периферна зона“ на Европа и една от особеностите, утешяващи духовното общуване, той формулира така: „Исходната ситуация на Балканския полуостров беше фактически по-неблагоприятна, отколкото при другите европейски периферни зони (Randsonen). Особено значение в тази насока имат породените от робството консерватизъм и патриархалност, омразата между града и селото“ и т. н., които влияят върху всички форми на обществения живот. И като припомня въпроса на И. Папалекас в негова статия от 1982 г. дали балканското общество е „развиващо се общество или по-точно — едно преходно общество по пътя към изравняването му с европейския център“ (постановката не е единична и се среща в различна форма в много публикации), К. Рот формулира своите заключителни обобщения. Този въпрос подхожда напълно на икономическия стандарт, натиска на световния пазар и на различната развойна стратегия на социалистическите и капиталистическите страни в Югоизточна Европа. Що се отнася обаче до културния обмен, нещата стоят иначе: въпреки постигнатото европеизиране в различните области на живота, Югоизточна Европа поема път на особено развитие, което именно се изследва многопосочно.

5. МОНИКА СКОВРОНСКИ. НЕИЗВЕСТЕН ПЪРВОИЗТОЧНИК НА ЕДИН ПРЕВОД НА ЕЛЕНА МУТЕВА ОТ 1858 г.

Младата немска българистка Моника Скворонски, която се формира под ръководството на проф. д-р Клаус Рот в Мюнхен, се представя с първите си тематично обособени приноси. Това съобщение буди интерес в две посоки: в него авторката споделя съществени наблюдения върху превода на Елена Мутева на публикуваните през 1858 г. в „Български книжици“ пет приказки от световноизвестния арабски цикъл „Четиридесетте везири“ и привежда доказателства за първоизточника на същия превод. Вторият аспект, особено важен през последните години, е засяган в публикация на повече специалисти, но усилията им завършваха с една или друга хипотеза. Моника Скворонски слага точка на различните вероятни предположения. Приведените от нея убедителни доказателства обосновават генетическата връзка на този ранен български превод с превода на руския ориенталист Василий Василевич Григориев, обнародван през 1844 г. в сп. „Москвитянин“. Заслужават внимание също изнесените наблюдения върху еднаквата подбор на приказките и еднаквата им подредба в

двете публикации, върху допуснатите съкращения и частични изменения в българската редакция.

Те обогатяват изводите относно съществуващата тогава преводаческа практика и правят безпременно допусканата от някои автори възможност Елена Мутева да е превеждала от турски език.

Както пояснява М. Скворонски, съобщението ѝ е част от обстойно изследване за „българския Синтип“. Частична представа за съдържанието и резултатите на това проучване дава докладът на Скворонски пред Втория международен конгрес по българистика (1986) „Начало на българската печатна народна книга. Континуитет или ново явление“. Както личи, на широка основа са поставени много специфични и нелеки за изясняване въпроси на съотношението между устните и писмените (съответно печатните) форми на т. нар. народни четива. Него авторката характеризира точно с разпространението на отделни легенди с християнски мотиви, на романа за Александър и различните преводи на „Синтип“ (ръкописни и печатни) от 1802 г. (Софроний) до края на Възраждането.

Авторът на труда е известен славист, балканист и българист. Езиковед по специалност, той проявява системен интерес към определения историко-славистични и историко-библиографски проблеми, които разработва на добре изградена методологическа, документална и библиографска основа. В значителните си публикации „История на славистиката в Байер“ (1981) и „История на славистиката в Германия и ФРГ“ (1985) той очерта съдържателни измерения на отделни клонове на немската славистика до Втората световна война, а след нея и във ФРГ, с което несъмнено подпомага всеотдаването ѝ изследване. Вече повече от 10 години Х. Шалер се занимава с въпроси на българския език и българско-немските филологически взаимоотношения, участва с доклади в провежданите българско-западногермански симпозиуми, а също и в двама международни конгреса по българистика. Заедно с проф. В. Геземан и д-р К. Харалампиев има заслуги в осъществяването на немалко българистични инициативи в своята страна. През 1987 г. той бе действителният организатор на поредния българско-западногермански симпозиум в град Марбург, в чийто университет ръководи Славянски семинар и новооткритата към него специалност *български език и литература*.

Новият труд на Х. Шалер е най-пълната му българистична публикация. В него са обобщени и някои от неговите предишни проучвания. Книгата представлява главно исторически очерк за развойния път на довоенната немска българистика, а отчасти и за българистиката в ГДР, Западен Берлин и ФРГ. Неин органичен дял е дадената тук библиография на българистични публикации от средата на миналия век до наши дни.

Както личи, задачата е твърде обхватна — във времето и по същество. Развойния път на довоенната немска българистика е представен сравнително подробно, макар и неравномерно през отделните му етапи. Характеризирани са оценъчно онези имена, проучвания и преводи, които определят облика и постиженията на тази българистика. Изтъкнат е големият принос на крупните немски българисти Аугуст Лескин и Густав Вайганд, запълнили със своята научна и преподавателска дейност дълъг период от време — последните три десетилетия на миналия век и първите три десетилетия на нашето столетие. Редом с тях е открито присъствието на учени като Франц Мауер, Аугуст Шлайхер, Д. Ф. Гаврийски, Макс Васмер и други — предходници или преки ученици и последователи на Лескин и Вайганд. Някои пък са доразвили техни тези, внасяйки в тях нови смислови акценти. И тук, както във всички подобни изследвания, се отбелязват заслугите на Й. П. Йордан, Георг Розен, Георг Адам, А. Шраус, Ф. Каниц. Подчертано положително качество на монографията е и това, че важни особености на немската българистика се изясняват с оглед и на връзката ѝ с основни българистични приноси на корифеите на европейската славистика Й. Копитар, Ф. Миклошич и В. Ягич.

Х. Шалер разглежда с голямо внимание ранните изяви на немската българистика, нейното начало, утвърждаването ѝ в системата на немската славистика и балканистика, въвеждането на наименованието „старобългарски език“ и позицията на някои от споменатите учени спрямо това наименование. Авторът набелязва всъщност известна периодизация на немската довоенна българистика, означаена така: „Предистория на немската българистика в Германия през XVIII и XIX в.“, Епоха на развитието на старобългарската проблематика в Германия, Новобългарският език в Германия към началото на XX в., Българистиката в Германия от 1914 до 1945 г. Своите схващания по тези въпроси той мотивира предимно с публикуваните тогава изследвания и появилите се за тях критични оценки, но използва като основание и някои от водещите насоки в немската славистика.

Разбира се, могат да се зацъпават и други решения. Интересно е например да се установи дали наистина *предисторията* на немската българистика се простира чак до третата четвърт на миналия век, както е изтъкнато в труда, или пък се ограничава главно с разработките на Аугуст Шлайхер и немските историци от XVIII в., съумели при тогавашните условия да свържат българистичната тема с търсенията на немската славистика и балканистика? Или въпросът за действителното начало на тази българистика и характеризиралите го методологически принципи — всяко начало, учи опитът на историята, е белязано чрез застъпените от него методологически схващания. Повече яснота очаква съотношението между волеция тогава клон в немската българистика (езиковедския) и литературния, фолклорния, културно-историческия. Премаме, че тяхната изаявност не е така интензивна и резултатна, но уточненията са повече от необходими. Същото важи за идейно-методологическата и научната оценка на значителните българистични изследвания — освен трудовете на Лескин и Вайганд, отчасти и Шлайхер, кои други публикации можем и трябва да отнесем към класическото наследство на немската българистика? Въпросът е открит и заслужава да бъде подробно разяснен.

Независимо от възможните различия в решенията по повдигнатите въпроси разработките на Х. Шалер са навременен принос и много от тях са в съзвучие с натрупаните през последните десетилетия положителни предпоставки за създаването на една научна история на немската българистика и немско-българските културни взаимоотношения до Втората световна война. Доказателство за това са както обосноваваните характеристики на представителните имена и публикации в немската българистика, така също изнесените в труда малко известни подробности относно отличаващите я идейно-тематични линии и тенденции. Радостно е, че разполагаме с резултатите от проучванията на още един специалист в тази обширна и много съдържателна област на знанието за пътя на немската българистика и създадените от нея традиции на общност между две култури.

Трудът не е българистичен, но засяга тематиката и насоките на българското сравнително литературознание. Първо, защото отразява някои негови публикации в контекста на една обширна библиография. Второ, защото предлага богата и разностранна информация, която ни интересува по много съображения.

Изданият е дело на Семинара по компаративистика при Философския факултет в град Аахен. Образуван през 1967—1968 г., семинарът бележи важен момент в развитието на тази наука въобще и специално във ФРГ. Освен че са автори на ценни теоретико-методологически проучвания, неговите сътрудници създават „Архив по история и теория на компаративистиката“. Всъщност заслугата е предимно на проф. д-р Хуго Дисеринк, ръководител на семинара, и на д-р Манфред Фишер.

Издалената през 1985 г. „Библиография по история и теория на компаративистиката“ е третата по ред библиография. Първата е дело на Луиз-Паул Бец и излиза през 1904 г. под заглавие „La Littérature comparée. Essai bibliographique“ с предговор от Йозеф Текст, втората („Bibliography of Comparative Literature“) излиза в САЩ през 1950 г. Фернанд Балденшпергер и Вернер Паул Фридрих.

Новата библиография съдържа предговор от Хуго Дисеринк, подробен списък на използваните източници и на специализираните съвременни списания, библиография на съответните публикации от 1830 до 1982 г., предметен и поименен показалец. В предговора авторът проследява най-общо (подробно не е било и нужно) началното развитие на компаративистиката, която в продължение на повече от половин век е излязо европейска. Истината за нейния разволен път е истина за значимостта на постигнатото през XIX—XX в. обогатяване на познанията чрез възможността на една научна дисциплина, която дълго се налага повече посредством оспорването ѝ от различни позиции, отколкото чрез „равното“, безконфликтното ѝ разпространение. Родена в Европа, тук тя спечелва първите си убедени привърженици и противници, заема своето място в духовните науки, а на един по-късен етап събужда интерес в американския континент, за да се развие след Втората световна война в Африка, Азия и във всички райони на земното кълбо — като метод и добре изграден научен клон за опознаване на отделните национални литератури (и култури) в тяхната близост, взаимност и многообразие. Сравнителното литературознание — искам да подчертая това — е основополагащото и най-динамичното ядро на повсеместно развиваното в наши дни сравнително обществознание.

Като взема под внимание хуманистичните цели на литературната компаративистика и нейното особено предназначение в континента на народи и култури със сложна историческа съдба и национална определеност (Европа), Х. Дисеринк споделя свои верни виждания и становища за предмета и спецификата на тази дисциплина. Той отхвърля европоцентристичните настроения от далечното и близкото минало, разграничава компаративистиката от славистиката, балканистиката или германистиката, набляга върху нейната обединяваща ми-

сия и въвежда определеното духовна „лаборатория на Европа“, изтъква принципното значение, библиографската осведоменост в историко-сравнителен и чисто теоретичен план. Наред с това са употребени за съжаление и понятия, които се разминават с изложениите правилни становища. Социалистическите страни например са означени общо-общо като „страна от така наречения Източен блок“ (с. X) — едно чуждо на научния анализ наименование, а отгук и на хуманистичното предназначение на сравнителните проучвания. Наистина още тук авторът маркира реалността на приносни сравнително-исторически и теоретични публикации в тези страни, но не избягва и квалификации като цитирания. Макар и характерни за отделни изследвания от десетилетията на грубата конфронтация, те са толкова неточни и неподходящи в литературната наука, колкото биха били и адекватните им съответствия: „НАТО-страна“, „НАТО-литература“ и пр., ако те бъдат допуснати в сходни проучвания.

Основната, библиографската част на труда съдържа богата и необходима за всеки специалист информация. Тя обхваща в хронологичен и съвременен систематичен план 3437 историко-литературни и теоретични статии, съобщения, студии и монографии на различни езици. Това е внушително доказателство за голямото мисловно направление в изявите на сравнителното литературознание, особено през годините след Втората световна война. Докато през периода 1830—1899 г. анотираниите публикации са 113, а от 1900 до 1944 г. — 517, то десетилетията след 1945 г. присъствуват в труда с общо 2920 тематични единици. Очевиден е също стремежът на съставителите да обхвадат колкото е възможно повече източници и да отразят всичките им достъпни сведения независимо от поддържаните в тях становища. Благодарение и на постигнатата вътрешна систематизация на наличния материал в три основни групи (обща теория на компаративистиката, особени терминологически и педагогически проблеми, исторически въпроси) двамата немски учени съумяват да очертаят правдиво библиографските измерения на литературната компаративистика като една широко прилагана дисциплина с национални, многонационални и „наднационални“ задачи. Представени са учени от различни поколения — водещи, известни и по-малко познати компаративисти, един от тях са автори на няколко книги и статии, а други — само на едно или две конкретни съобщения. Ръководен принцип е не подборността, а амбицията да се пресъздават тематичната пълнота и динамиката на интересите в отделните области на компаративистиката — история, теория, имажинология, рецепция и пр. Не са пропуснати също получените широка известност дискусии по определени проблеми, както и различните национални и международни конференции и конгреси. Поставената задача е изпълнена, трудът представя Аахен като важно средище на съвременната компаративистика и е значителен принос в неговата изследователска програма. Накрая няколко думи на искрена благодарност към ръковод-

ството на издателство „Хиронимус“. В това издателство са отпечатани по-голямата част от представените тук и много от публикуваните досега българистични изследвания. То даде път и на книгата на

Гунтер М. Михел „Пловдивското евангелие“, което е сред най-значителните приноси на езиковедската българистика във ФРГ от последните години.

НОВ ЗНАЧИТЕЛЕН ТРУД ЗА КНИЖОВНИЯ ЖИВОТ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА БЪЛГАРСКОТО НАЦИОНАЛНО ВЪЗРАЖДАНЕ

(„ПИСАТЕЛ — ТВОРБА — ВЪЗПРИЕМАТЕЛ ПРЕЗ БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ“ ОТ ДОЧО ЛЕКОВ. С., „Народна просвета“, 1988)

Автор вече на редица изследвания по проблемите на българската възрожденска литература, в новия си труд проф. Д. Леков подхваща един нов проблем — извънредно интересен и актуален, — който в последно време привлича все повече вниманието на литературоведи и културолози. Макар и други да са се спирали в един или друг план на този проблем — взаимоотношението между писател, творба и възприемател, — трябва да се признае, че за първи път Леков го разглежда в неговата всеобхватност и върху основата на богат и разностранен материал, пацерпан от най-различни източници, които авторът детайлно познава и вешо анализира, и които са така необходими за разбиране на всички ония процеси и явления, характерни за книжовния живот на времето.

Да се проследят взаимоотношенията между писателя, неговото творчество и възприемането му от съвременниците и следващите поколения, това означава по същество да бъдат обхванати и осветлени много и различни страни и компоненти на литературния, пък и на духовния живот изобщо. И още — да се види как и доколко замисълът на писателя е бил в съзвучие с душевността на читателя, да се проследи резонансът на творбата в съзнанието на възприематели — толкова различни по социална и духовна формация, по житейски занимания и нравствено-естетически потребности. Ето защо разглежданият труд представлява по същество цялостен аналитичен и синтетичен обзор на възрожденската книжнина, с всички ония основни предпоставки от обективно-историческо и индивидуално-психологическо естество, които обуславят нейното съдържание, жанрови форми, граждански патос и национално звучене. Толкова повече, че именно тя, литературата, разбирана най-широко, представлява основен компонент на формиращата се нова национална култура. И очевидно комплексността и многоаспектността на задачата, която си е поставил Леков, са предопределили и подхода му при систематизирането и интерпретирането на разнообразния материал, при осветляването на по-общите и по-специфичните закономерности, които характеризират духовното ни възрождане. Този подход по необходимост съчетава историко-литературни, социологически, културно-естетически, народностно-психологически трактовки. Все по същата необходимост са използвани и принципите на рецептивната естетика, а и на теорията на информацията — принципи, които в последно време стават все по-актуални. Именно този по-комплексен подход е дал възможност на автора да надзърне в много области на духовно-интелектуалния живот не само на възрожденската

епоха, но и да ни подсказва за предходни процеси и явления, за да се получи една богата картина от факти и наблюдения, от анализи, характеристики и обобщения, които ни помагат да почувствуваме по-цялостно атмосферата и тенденциите на времето.

Сметнал за необходимо да хвърли и ретроспективен поглед назад, за да види как се открояват тези взаимоотношения в средновековната литература и в литературата на „Прехода“ (термин, с който той означава времето на XVII и първата половина на XVIII в.), Леков търси да види доколко предходните традиции на това „триединство“ се трансформират и се изпълват с ново съдържание. Въпреки че за всяка епоха се е изпявало в специфични форми, при всички случаи то е служело като регулатор на народностните тежнения, на нравствено-философските възрения, на културно-естетическите потребности. И следва да се подчертае, че още тук Леков прави своите характеристики не само върху основата на онава, което ни предлага големите писатели, видните книжовници, но анализира и много от създаденото от хора с по-скромно място в духовния живот. Подобно всеобхватно отношение той следва в целия си труд.

Сам авторът признава, че трудът е резултат на многогодишни конкретни изследвания на писатели и творби, на процеси и явления, разглеждани в един или друг план, с оглед на една или друга изследователска задача. И наистина този, който познава дейността на Д. Леков като изследовател на възрожденската литература, не може да не се убеди, че тук той ни предлага един сравнително цялостен синтез на развитието на духовния живот през възрожденската епоха. Научното изложение, изградено върху толкова многообразен материал, ни дава възможност да се сродим по-пълно със съдържанието и духа, с динамиката и етапите на формиране и развитие на културно-естетическо съзнание, на разнообразната в тематично и жанрово отношение национална книжнина. Открояват се и усиленията на изследвача да види как още през средновековната епоха книжовници, преводачи, проповедници са се стремили да се съобразяват с психологията и световъзприемането, с културата на старобългарските слушатели, за да се осъществи диалогът, за да се реализират функциите на устно и писменото слово. За оная епоха Леков с основание говори не за читател, а за слушател, чийто интереси и тежнения не са хомогенни, макар едва по-късно да настъпва по-осезателна диференциация — все така културно-исторически предопределена. Дори и тук, когато литературовелът прескача на един друг „терен“ — по-страничен от неговите